OPLISTNING AF FREMMEDE ORD:

1.a. Regressiv retning, historisk:
negativ holdning, aktivitet, (opr. betydning)
vurderende holdning, aktivitet (ny betydning)
negativ aktivitet (Antons betydning)

1.b. Regressiv retning, umiddelbar komm.situation:
aj (protest), *ikke lide, negativ*

2.a. Progressiv retning, umiddelbar komm.situation:
spørgsmål, "så", negativ

2.b. Superadressaten:
fremtidens dom, udsigelsen kan ikke laves om

3. Centripetal:
gåseøjne, måske

28. Bachtin 1979, s. 348.

Begrebet "klisis" og dets anvendelse på analysen af de danske letled

HENRIK JØRGENSEN

1. Indledning

Emnet for dette foredrag er en gammel traver i den danske grammatiske litteratur, nemlig de såkaldte lette led, altså de personlige pronominer, når de er ubetonede, samt *her* og *der* ubetonet. Det er velkendt hvordan disse leds optræden i sætningen normalt beskrives; nøglebegrebet her er den letledsplads som Paul Diderichsen opererede med (Diderichsen 1946 § 74 a), og som siden har figureret i de mange genskrivninger som teorien har været igennem[1].

Jeg har, lige siden jeg første gang mødte letledspladsen, undret mig over den. Det er den eneste plads i den traditionelle udgave af sætningsskemaet hvor der er stærke restriktioner på mht. materiale – alt i alt 13 lemmata har adgang til den, og så findes den t.o.m. kun ved visse verbalkonstruktioner. Man kan sammenfatte diskussionen i to spørgsmål:

> Findes der en særlig letledsplads, eller skal vi lede efter andre måder at beskrive fænomenet på?
>
> Hvilke semantiske faktorer gør sig gældende i forbindelse med det vi beskriver som lette led?

Inspireret af en artikel af Hans Basbøll (Basbøll 1986) forsøgte jeg for ca. 10 år siden i en artikel i *Danske Studier* (Jørgensen 1991) at afskaffe letledspladsen, og denne løsning af det første spørgsmål anser jeg stadigvæk for den rigtige; kun er jeg i mellemtiden kommet frem til nogle mere dybtgående konklusioner angående forskellige af de bagvedliggende forhold. Det er hovedsagelig det andet spørgsmål der har optaget mig sidenhen, og det er da også her at jeg har de væsentligste revisioner af hvad jeg mente i 1991. De fleste af disse overvejelser har jeg fremlagt i et større arbejde (Jørgensen (udk.)), som forhåbentlig kan udkomme i år 2000.

[1] Eksempelvis Hansen 4. udg. 1997 s. 63; Galberg Jacobsen og Skyum-Nielsen 1996 s. 99ff.

I princippet mener jeg at de to spørgsmål kan besvares ved hjælp af ét greb ud fra løsningen på spørgsmål 2: en ordentlig beskrivelse af hvad der er semantikken i letledsfænomenet, vil også give nogle stikord til hvad der sker i de konkrete syntaktiske sammenhænge. I den sammenhæng har jeg foreslået de gamle begreber enklise og proklise som et udgangspunkt, og for at lyde lidt preciøs har jeg i dagens anledning samlet dem (efter angelsaksisk mønster) i begrebet "klisis". I grove træk siger min idé at de ubetonede pronominers optræden i sætningen afspejler en indholdsmæssig lethed set ud fra hvad der er informativt i kommunikationssituationen. Denne indholdsmæssige lethed er en effekt af hvilken status i tekstsammenhængen vi kan tilskrive de tekstreferenter som pronominerne repræsenterer. Løsningen på problemerne er derfor at lave en skala for tekstreferenternes status i tekstsammenhængen – og så trække en streg på det rigtige sted. "Klisis"-betegnelsen er et forsøg på at benytte et traditionelt grammatisk begreb og give det et nyt udvidet indhold, ikke bare på det morfosyntaktiske plan, men også på tekstsammenhængens plan. Basis for at opstille begrebet "klisis" har jeg fra sproghistorie og teoretisk syntaks; men for for alvor at se hvor pointerne i forhold til de lette led ligger, vil det kræve at der inddrages synspunkter fra semantik og tekststrukturer. Jeg håber at det efter disse mange skift i synspunkter alligevel vil stå klart hvad begrebet "klisis" indebærer, og hvordan det kan bruges til at belyse det der finder sted i forbindelse med de danske letled.

2. Klisisbegrebet i sprogforskningen til nu

Thorstein Fretheim og Per-Kristian Halvorsen definerer "klisis" således i en artikel fra 1975:

> "The name of CLITIC is traditionally used to denote sentence constituents having no independent accent, but forming an accentual unit with the preceding or following stressed word. In fact, clitics have sometimes been felt to form a single word with the more prominent constituent that they lean on."
> Fretheim & Halvorsen 1975 s. 446

"Klisis" er først og fremmest et begreb i fransk syntaks; her betegner man de ubetonede pronominer i positionen foran verbet som 'proklitiske' (her *kursiverede*):

(1) Je donne le livre à Pierre
(2) Je *lui* donne le livre
(3) Je *le lui* donne

I dansk sproghistorisk tradition er det almindeligt at betegne sammensmeltninger af et (ubetonet) pronomen og et andet sætningsled som 'enklise'. Fænomenet er velkendt fra sproghistorien og ytrer sig som sammenskrevne former, som regel også former hvor det ubetonede ord er reduceret stærkt i omfang. Her et par eksempler (efter Skautrup 1944-70 bd. II s. 66 og 220):

(4) omsider ringdet sammen (krønike)
(5) som hun saa kisten, sende hun sin pige bort og loed *henten*, der loed *hunen* op ... tag dette barn til deg, og fostre *meget* op. (Hans Tausen)

Disse analyser er i princippet blot registreringer af allomorfiske pronominalformer og kan ses som ren morfologi. Synspunktet er at pronominerne under visse givne syntaktiske forhold kan have afsvækkede manifestationsformer; analysen er mest fokuseret på forminventaret, og man registerer kun i begrænset omfang de syntaktiske og pragmatiske faktorer som betinger anvendelsen af den alternative form.

I den generative grammatik har man oparbejdet et andet klisisbegreb, som kan karakteriseres som syntaktisk i sin art. Det handler her om flytningstransformationer hvor et led flyttes væk fra den position hvori det er genereret ved basegenereringen, og i stedet adjungeres et andet led. Denne adjungeringsproces er en variant af den generelle 'flyt-alfa'-regel, der i dag er den eneste type af flytningsoperation der accepteres. Adjungeringen gør det flyttede led til en integreret del af det led som det hæftes på, det vil sige: der er i virkeligheden også her tale om et orddannelsesfænomen.

Den løsning af letledsproblemet som jeg i 1991 foreslog, er i princippet blot en anvendelse af et traditionelt morfologisk og syntaktisk enklisebegreb inden for feltanalysen. Mit vigtigste argument for at anvende enklisebegrebet til analysen, frem for at analysere ved hjælp af letledspladsen, var at den lille adverbialplads mellem finit verbum og subjektspladsen **n**[2] gjorde at der enten måtte opstilles en hel serie af letledspladser i neksusfeltet, eller at der måtte findes et letledsprincip der gjorde det muligt at forklare de lette leds adfærd uafhængigt af pladsinddelingen i skemaet. Se skema 1, 2 og 3 de næste sider.

Efter disse teoretiske udredninger kan vi se på to overordnede forklaringsmodeller for de ubetonede pronominers opførsel i forskellige sprog; konfrontationen af disse to modeller skulle gerne godtgøre hvorfor rent formale betragtninger ikke er tilstrækkelige til at løse problemet, men må suppleres med semantiske effekter.

[2] Se Jørgensen 1996.

Skema 1 viser de lette leds mange placeringsmuligheder i neksusfeltet:

F	v	a	n	a	V	N	A
Derfor	viste	jo	Trads	alligevel	-	Adamsen underskriften	-
Derfor	viste	jo	Trads-*ham-den*	alligevel	-	-	-
* Derfor	viste	jo	$_0$han-$_0$ham-$_0$den	alligevel	-	-	-
Derfor	viste-*han-ham-den*			jo alligevel[3]			

Skema 2 viser de to letledspladser der havde været nødvendige for at redegøre for det samme:

F	v	l	a	n	l	a	V	N	A
Derfor	viste		jo	Trads	ham den	alligevel			
Derfor	viste	han ham den				jo alligevel			

[3] I et eksempel som dette sidste er placeringen af de to adverbialer af indlysende grunde uafgørlig. Jeg vælger her den sidste; dels er den den mest højfrekvente, når dette kan afgøres, dels er den fremskudte plads underlagt forskellige specielle restriktioner, som gør at det ikke virker indlysende at den skulle være en umarkeret mulighed (sml. Jørgensen 1996).

Skema 3 viser hvordan enkliseprincippet bringer de lette led (også her *kursiverede*) på vandring:

F	v	a	n	a	V	N	A
Derfor	har	jo	Trads	alligevel	vist	Adamsen underskriften	-
Derfor	har	jo	Trads	alligevel	vist	Adamsen-*den*	
Derfor	har	jo	Trads	alligevel	vist-*ham-den*		
Derfor	viste	jo	Trads-*ham-den*	alligevel			

3. Obligatorium for redundante led

Groft sagt kan de moderne indoeuropæiske sprog deles i to hovedtyper: den ene gruppe omfatter sprog som udelader rent anaforiske pronominer og kun har pronominalformer når disse fungerer deiktisk udpegende, nærmest som en præciserende identifikation. Til denne gruppe hører f.eks. italiensk og spansk, samt de fleste af de slaviske sprog. Den anden gruppe skelner mellem to typer af pronominer: dels de rent anaforiske som kun kan henvise inden for den givne tekstmasse eller til den allerede givne del af talesituationen, dels de deiktisk udpegende der direkte kan pege ud i talesituationen. Til denne gruppe hører samtlige germanske sprog samt fransk.

Der findes to hovedsynspunkter på hvad der er på færde i den anden gruppe. Det ene synspunkt er den generative grammatiks; her opfatter man det sådan at den betydning som verbet har, genereres inklusive repræsentanter for samtlige valensbundne aktanter. Det der skal forklares, er derfor hvorfor de kan mangle i visse situationer i visse sprog, mens det blot er naturligt at de viser sig, al den stund de jo er genereret af basis. Chomsky har i et svagt øjeblik henført dette forhold til Grices 3. maxime, "Fat dig i korthed" (Chomsky 1981 s. 65), men systemet som sådant genererer uden videre de positioner som skal udelades. Det andet synspunkt stammer fra Heinrich Kuen (1957) og betegner den type af redundante pronominer som vi kender fra dansk og de nærmest beslægtede sprog, som "obligatorium"; for Kuen var det tilstedeværelsen af de rent anaforiske pro-former der var det særprægede. Ud fra en kommunikativ synsvinkel er det bemærkelsesværdigt hvis

redundante elementer er til stede i den aktualiserede sætning; for Kuen var det derfor et bemærkelsesværdigt faktum hvis et sprog obligatorisk krævede tilstedeværelsen af redundante elementer.

De sætningsled som er omfattet af den klassiske letledsregel, er netop dem som begge disse teorier beskriver som redundante i forhold til kommunikationssituationen. Der er tilsyneladende fornuft i såvel Kuens som den generative grammatiks synspunkter, og ikke desto mindre kan de jo dårligt begge være sande. Men hvis vi skal skifte sol og vind lige, må vi gå ud over den rent morfo-syntaktiske analyse og i stedet undersøge aktantbegrebet inden for en ramme der er sprogbrugsorienteret. Derfor vil jeg i næste afsnit prøve at analysere begrebet "aktant" ud fra et talehandlingssynspunkt; på den måde skulle det blive muligt at vinde materiale som kan belyse problemerne omkring pro-drop versus obligatorium yderligere.

4. Informationsstruktur og aktanter[4]

Begrebet "aktant" stammer fra Tèsnières dependensgrammatik og betegner hos ham et obligatorisk nominalt led omkring et verbum. Dette begreb er senere blevet overtaget af Greimas' narratologi; min anvendelse her svarer til betegnelsen 'valensled', der anvendes af Herslund og Sørensen (1982). Jeg forsøger i dette afsnit at uddybe begrebet ved at sammenligne det med talehandlingsteoriens fremstilling af referencen som talehandling, sml. Searle 1969 s. 72-96.

4.1. Silversteins hierarki

Det indholdsparadigme som jeg her vil præsentere, har gennem de sidste 20 år spillet en viss rolle for indholdsorienterede analyser af nominalklassens syntaks. Den form af paradigmet som jeg tager op her, er en forenklet form der er foreslået af Barry Blake (1994 s. 138).[5] Det drejer sig om et hierarki af indholdskategorier som specificerer graden af affinitet mellem visse (indholdsorienterede) kategorier af nominer og visse kategorier af syntaktiske og tekstuelle funktioner. Nominerne i denne betydning er typisk den ordklasse der fylder funktionen som aktant ved et verbum; derfor har denne klassifikation interesse for undersøgelsen af pronominernes forhold:

1. person (den talende)
2. person (modtageren)
3. person pronominal

personnavne, betegnelser for medlemmer af familien
menneskelig
animat (levende)
inanimat (ikke-levende)

I forhold til talesituationen læses paradigmet sådan at 1. person er den mest umarkerede størrelse, mens skemaets nedre ende er den mest markerede. Oppefra og ned tegner figuren således en kurve af stadig større differentiering i nominernes semantik; jo længere bort fra talesituationens umiddelbart givne størrelser vi kommer, jo større er den grad af informativitet der kan ligge i et nomen.

Ved 'nominer' forstår jeg her *en ordform der kan repræsentere en reference til en entitet i yderverden i form af en aktant ved et verbum.* I indledningen anvendte jeg ordet "tekstreferent" i nogenlunde samme betydning; men det er rimeligere at anvende et begreb som har hævd i den tradition som jeg diskuterer med. I store træk er betegnelsen "nomen" lig med en fælles ordklasse af pronominer, substantiver og adjektiver; det væsentlige i denne sammenhæng er at ordklassen er defineret med en bred basis i sprogteorien, idet der indgår bestemmelser af morfologisk, syntaktisk, semantisk og pragmatisk art. Silverstein (1976, s. 115 et passim) bruger betegnelsen 'NP' fra den generative grammatik om denne størrelse, men så vidt jeg kan skønne, er hans NP'er semantiske og ikke morfosyntaktiske størrelser. Nærmere betegnet rummer nominerne hos Silverstein to semantiske aspekter der bedst kan forstås i overensstemmelse med den Peircianske semiotiks kategorier, nemlig

1: en indeksal henvisning til yderverden, og
2: et indhold der kan skematiseres i form af en prædikation af egenskaber ved genstanden.

Hos Peirce er 'indeks' en type af tegn der peger på entiteter i yderverden, og 'symbol' er en type af tegn der er udstyret med en konventionel mening og derigennem kan beskrive yderverden (nogenlunde svarende til Saussures klassiske tegnbegreb). Det første aspekt rummer nominernes deiktiske for-

[4] Afsnit 4 er en forkortet version af de tilsvarende afsnit i Jørgensen 1999.

[5] Denne version, hvor paradigmet har form af indholdsorienterede stikord til en fortolkning af udtrykselementer, er forenklet i forhold til Silversteins egen, der er opbygget over en serie af binære oppositioner mellem de elementer der her opridses. Jeg afstår her fra en tættere gennemgang af Silversteins egen opstilling (Silverstein 1976 s. 116-119), da den er temmelig kompleks og tager højde for en række sprogspecifikke idiosynkrasier i de australsprog som han analyserer. Kun er det værd at bemærke at en opstilling hvor indholdsfigurerne er binære, strukturelle oppositioner, har en ganske anden videnskabsteoretisk status end en opstilling som Blakes forenklede udgave, der mere har karakter af snusfornuftige indholdsstikord uden strukturel organisation.

ankring i den konkrete talesituation; det andet derimod rummer de egenskaber der gør nominerne identificérbare i en intersubjektiv, ikke-deiktisk forståelse.

Paradigmet har hyppigt været anvendt som et redskab til analyse af situationer hvor nominerne i et sprog har partiel eller partielt-kompleks kasusbøjning. Partiel kasusbøjning betyder at kun visse medlemmer af klassen har kasusbøjning (som i skandinavisk og engelsk); partiel-kompleks kasusbøjning betyder at der inden for det samme sprog findes to kasusbøjningssystemer bygget på forskellige principper for transitivitet. Dette sidste findes i visse eksotiske sprog, hvor der findes to tilsyneladende modsatrettede typer af morfologisk kasusmarkering af de grammatiske subjekter og objekter i sætningen: dels den type vi kender fra de europæiske sprog, hvor kasusmarkeringen adskiller to morfologiske kasus som bedst betegnes med hhv. 'nominativ' og 'oblik form'[6], dels en type som vi kender fra en lang række ikke-europæiske sprog, inkl. grønlandsk og baskisk, hvor kasusmarkeringen adskiller to kasus der betegnes hhv. 'ergativ' og 'absolutiv'. I de omtalte eksotiske sprog findes den ene type af kasusmodsætning ved visse semantiske klasser af substantiver, mens den anden findes ved visse andre klasser. Da de to systemer til kasusmarkering normalt opfattes som kontrære modsætninger, er det højst forvirrende at se dem optræde side om side i ét sprog, men også dette tilsyneladende paradoks kan der faktisk gives en fornuftig forklaring på. Kort fortalt er pointen at toppen af hierarkiet omfatter størrelser som er nærværende i talesituationen og derfor har affinitet til funktionen som subjekt, fordi subjektet i reglen har karakter af en stilisering af topic-funktionen. Denne ende af hierarkiet er derfor umarkeret i forhold til subjektsfunktionen, men markeret i forhold til objektsfunktionen, og det vil som regel også afspejle sig i at ordene i denne ende af hierarkiet har en markeret oblik form. I bunden af hierarkiet finder vi ord som har større affinitet til objektfunktionen; de vil typisk have en umarkeret oblik form, for hvis de endelig optræder som subjekter, er det konceptuelt set så særpræget at det er det der må markeres særskilt. Der er således en udmærket kognitiv logik i den slags systemer.

Fra sproghistorien kender man nogle tilsvarende kognitive parametre i reduktionen af flerkasussystemer. Det fastslog i sin tid Esaias Tegnér d.y. i en stor afhandling om "Genus i Svenskan".[7] Reduktionen af substantivernes kasusformer er et komplekst felt, hvor stationerne undervejs i reduktionen af og til kan være temmelig mangetydige, men der tegner sig tit det generelle

[6] For korthedens skyld anvender jeg følgende formler for kasus i det følgende:
N = nominativ
O = oblik form

[7] Tegnér 1925, skrevet 1892.

mønster at substantiver i det store hele bevarer akkusativformer, undtagen visse betegnelser for levende væsner, familiemedlemmer etc. – altså typisk de substantiver der befinder sig i toppen af Silversteins hierarki. De bevarer nemlig i påfaldende mange tilfælde former der kan henføres til nominativen. Den form der bevares, er formodentlig den form der har forekommet sprogets brugere mest umarkeret; derfor bliver det interessant ud fra kognitivt-semantiske synspunkter at formerne fordeler sig som de gør. Retfærdigvis skal det dog siges at billedet langtfra er så entydigt semantisk som Esaias Tegnér gerne ville have haft; det er nemt at se at rene formhensyn også tit spiller en afgørende rolle i udviklingen.[8]

Tegnér er desuden interessant derved at han faktisk har foregrebet Silversteins hierarki, i hvert fald de nederste trin, som han giver nogle yderligere opdelinger. Der er meget lidt nyt under solen, selv om det er på én gang fascinerende og forvirrende at Tegnér af alle substantivets indholdskategorier griber til genus for at forklare sine semantiske observationer. Tegnér opfatter genuskategorien som firdimensionel, sådan at forstå at den kan være bygget over en række modsætningspar:

hankøn | *hunkøn* (seksuelt køn)
animat | *inanimat*
poetisk | *ikke-poetisk*
maskulinum | *femininum* (grammatisk genus)

Han opererer med fire indholdsklasser, nemlig *genus animum*, *genus inanimum*, *genus individuale* og *genus infinitum*. Genus animum svarer til 'animat' hos Silverstein; de tre sidste er en begrebsligt set nærliggende opdeling af Silversteins kategori 'inanimat'. Tegnér antager at nominativformer holder sig bedst i personkategorien ('genus animum'), mens abstrakterne er den kategori der holder dårligst på nominativerne (Tegnér 1925 s. 171ff). Han er meget opmærksom på de stilistiske og synsvinkelmæssige finesser ved problemstillingen og giver ofte sine indsigter en markant sproglig form:

> Abborren som spritter i vattnet, och orren som spelar bland träden, äro följaktliken, filologiskt sett, mera maskulina varelser än samma djur, när de uppenbara sig på middagsbordet.
> (Tegnér 1925 s. 46f.)

[8] Se hertil Hesselman 1931; jeg har sammenfattet hans indvendinger i Jørgensen 1999 s. 160f.

Den dybere konsekvens af alle disse observationer vedrørende sprogets ordforråd er at markeringsforholdene mellem de forskellige kasus ikke er så enkle igen. Vi er vant til at tale om at N og O har et indbyrdes forhold hvor N er umarkeret og O markeret, men det er formentlig kun et spørgsmål om konvention. I et sprog som dansk kan man opfatte N som umarkeret i forhold til funktioner med affinitet til tekstsammenhængens baggrundområde og O som umarkeret i forhold til forgrundsområdet; det ville til syvende og sidst føre til at O er mere markeret end N, men det er en påstand der må nuanceres ud fra hvordan den typiske tekstsammenhæng er. I forhold til absolut redundante pronominer vil N-formen efter disse overvejelser være mest umarkeret, mens ikkeredundante anvendelser, f.eks. i betonet stilling, omvendt ville være mest umarkerede i forhold til O-formen.

4.2. Ole Togebys hierarki

Ole Togeby (1997) har opstillet en model der gør det muligt at skematisere hvordan dette hierarkis trin modificeres ved hjælp af den morfologiske bekendthedsmarkering. Togebys opstilling ser ordklasseforholdene som en refleks af den position i forhold til den intersubjektive samtalebevidsthed som nominerne har, således at forstå at de nominer som er nærmest for hånden, er pronominerne, mens til gengæld tunge substantiviske led med diverse genopfriskende prædikationer på (af typen "den X som du nok husker at jeg omtalte for nogen tid siden ...") repræsenterer den sidste mulighed for at inddrage et nominalt element i en tekstlig sammenhæng. Hvis et nomen er endnu mere ubekendt end som så, må det præsenteres i sammenhængen. Endnu en gang ser vi hvordan den rene anaforik har en væsentligst indeksal semantik, mens der uden for denne betydningszone – også i ganske konkret forstand – bliver fyldt mere og mere indhold på, samtidig med at det indeksale moment taber i betydning og til sidst bliver helt reduceret til en vag omverdensreference. På den måde bliver indholdssidens vægt direkte inddraget i den tekstlige organisation.

Jeg håber at disse linjer har antydet hvordan sammenkoblingen af disse teorikomplekser skal finde sted. En ren aktant er den blotte anaforiske markering af tilstedeværelse i det handlingsscenario som verbet iværksætter. Men denne rene aktant er for lidt, rent semantisk set, såfremt aktantens identitet bliver blot i nogen udstrækning sløret af konteksten; i givet fald må der fyldes indhold på. Rent teoretisk kunne man sige at der må ekspliciteres nogle af de mulige identificerende prædikater som er associeret med aktanten i samtalerummets intersubjektive bevidsthed, for at sikre at modtageren kan identificere aktanten korrekt og uproblematisk i samtalens eller tekstens forløb. I princippet må disse prædikater være forudsat information, ellers ville de ikke være tjenlige til identifikation. Den nominale størrelse selv

derimod kan i princippet godt repræsentere noget nyt i sammenhængen. Dette nyt kan enten være del af tekstens informative del, eller det kan være selve kernen. Det vigtige er at der er semantiske aspekter af den nominale størrelse der har informativ værdi.

Hvis vi nu vender tilbage til problemet lette led, kan man nu se den skala jeg talte om i indledningen, begynde at aftegne sig. Skalaen spænder fra de redundante, rent situationsfunderede størrelser til helt igennem ikkeredundante størrelser som eksplicit skal bringes i kontakt med situationen. Der er to parametre i skalaen: dels har alle nominale størrelser i sig selv en værdi på skalaen, så at sige som leksikonværdier, dels kan de gennem bekendthedsmarkering – og endnu radikalere gennem pronominalisering – flyttes opefter i hierarkiet og på den måde få affinitet til subjektsfunktionen. Den streg jeg opfatter som den afgørende skillelinje i paradigmet, går mellem pronominalformer som er fuldstændig redundante i forhold til både udsagn og situation, og så pronominalformer som nok er redundante over for situationen – ellers kunne de ikke være pronominale – men ikke er det over for udsagnet. I forhold til det repræsenterer de en grad af ubekendthed.

Det er vigtigt at betone at det i denne sammenhæng først og fremmest er stillingsforholdene der står i fokus. Bøjningsforholdene derimod er mere komplekse, da tilstedeværelsen af bøjning ikke nødvendigvis svarer til den indholdsmæssige lethed. Der findes som bekendt danske pronominer der forekommer meget ofte som letled, men som netop ikke kan bøjes: *den* og *det*. I norske dialekter findes de enklitiske pronominer i stor stil, samtidig med at bøjningen er under stærk reduktion.[9] Det er interessant at se at de pronominer der først opgiver bøjningen, såvel i dansk som i norsk, er dem der har stærkest indholdsmæssig affinitet til den inanimate ende af Silversteins hierarki. Enklise uden bøjning kan således nemt eksemplificeres, mens bøjning uden enklise straks er vanskeligere at demonstrere. Et eksempel kunne være et sprogtrin med letledsflytninger som i moderne dansk, men med kasusforskel ved en større gruppe af nominer, f.eks. sådan at en del betegnelser for levende væsner havde kasusforskellen 'N | O', uanset at de aldrig undergik letledsflytninger. Sådan må visse nordskandinaviske dialekter have set ud op imod forrige århundrede, således f.eks. dialekten i Vätö nordvest for Stockholm (sml. Schagerström 1882). Jeg understreger dette punkt, fordi det med udgangspunkt i moderne dansk var fristende at antage en sammenhæng mellem klisisfænomenerne og kasusbøjningen; men det er nok nødvendigt at være mere forbeholden på dette punkt.

[9] Om bøjningsforholdene, se Jørgensen (udk.), kap. 6.

5. Pronominernes to syntaktiske funktioner

I lyset af det jeg her har skitseret, skulle det gerne blive muligt at forstå pronominernes to syntaktisk-semantiske muligheder. Som lette led bevæger de sig fremefter i sætningen netop for at markere deres status som givne i forhold til situationen, uanset grammatisk funktion. Mit forslag fra 1991 var at de i alle stillinger er enklitiske, og at enklisen i sig selv er et signal for deres indholdsmæssige redundans. Det kan synes forvirrende at de ikke bevæger sig til en bestemt klitisk position, sådan som klitiske elementer ellers tit gør, sml. fransk. Tværtimod synes det som om de kan lade sig stoppe af enhver mulig forhindring på deres vej: selv et substantivisk indirekte objekt kan ifølge min beskrivelse stoppe et enklitisk objektspronomen. (Se skema 1-3.)

Nu sker der som bekendt også lejlighedsvis det at pronominerne af og til ikke er lette, men direkte demonstrativt peger på en bestemt størrelse. I denne funktion er de ikke redundante i forhold til udsagnet i tekstsammenhængen; tværtimod er de ofte en del af det situationelt nye i udsagnet. Det interessante er her at trykforholdene er anderledes: pronominerne har almindeligt hovedtryk; desuden står de overalt hvor det kan ses, ikke på klisisposition, men på en plads i sætningen hvor et substantiv også kunne have stået. I talesproget har disse positioner ofte oblik form. Det kan vel dårligt undre, da vi jo nu kender kasusforskellens affinitet til bekendt og ubekendt form.

6. Afslutning

Anvendelsen af begrebet "klisis" gør det muligt at se pronominernes syntaks som det komplekse anliggende det er. Jeg har her prøvet i meget kort form at skitsere hvordan grundtanken i min analyse af forholdene ser ud. Det er – trods det at analysen i og for sig er meget enkel – en teori med et stort apparat til en ret lille empirisk effekt. Hvis det ikke var fordi de klitiske pronominer ikke kunne hæfte sig på pladsen **a** (og de særlige forhold omkring den fremskudte adverbialplads foran subjektspladsen), ville der ikke være nogen empirisk effekt af teorien ud over trykforholdene i pronominerne selv. Det kan se ud som om apparatet er stærkt overdimensioneret i forhold til problemet; men da teorien gør det muligt at belyse en hel række interessante og dårligt belyste tværgående forhold omkring ordklasser, syntaktiske funktioner og tekstsammenhæng, kan det godt være at den empiriske anledning er beskeden; ikke desto mindre giver teorien et overskud af interessante perspektiver og analyser som bidrager til at belyse dansk syntaks fra en ny synsvinkel.

Litteraturhenvisninger

Basbøll 1986 = Basbøll, Hans: "Når genstande bliver så lette at de flyver." *Profiler*. Odense: Odense Universitetsforlag 1986, s. 171-182.

Blake 1994 = Blake, Barry J.: *Case*. Cambridge: Cambridge University Press 1994.

Chomsky 1981 = Chomsky, Noam: *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris 1981.

Diderichsen 1946 = Diderichsen, Paul: *Elementær dansk Grammatik*. København: Gyldendal 1946.

Fretheim & Halvorsen 1975 = Fretheim, Thorstein & Per-Kristian Halvorsen: "Norwegian Cliticization". Dahlstedt, Karl-Hampus (udg.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 2 = *Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar* Nr. 13. Stockholm: Almqvist & Wiksell International 1975, s. 446-465.

Galberg Jacobsen og Skyum-Nielsen 1996 = Galberg Jacobsen, Henrik og Peder Skyum-Nielsen: *Dansk sprog*. København: Schønberg 1996.

Hansen 1997 = Hansen, Erik: *Dæmonernes port*, 4. udg. København: Hans Reitzels Forlag.

Herslund og Sørensen 1982 = Herslund, Michael og Finn Sørensen: "Syntaks og leksikografi." *SAML* 9, 1982, egen paginering.

Hesselman 1931 = Hesselman, Bengt: "Studier i svensk formlära: 2. Nominativ och ackusativ i svenska substantiv." *Nysvenska studier XI*, 1931, s. 201-254.

Jørgensen 1991 = Jørgensen, Henrik: "Om de danske personlige pronominer". *Danske Studier* 1991, s. 5-28.

Jørgensen 1996 = Jørgensen, Henrik: "Om adverbialled mellem det finitte verbal og subjektspladsen i danske helsætninger." *Selskab for Nordisk Filologi, årsberetning* (red. Henrik Galberg Jacobsen), København 1996, s. 76-90.

Jørgensen 1999 = Jørgensen, Henrik: "Nogle noter om en semantisk-hierarkisk klassifikation af nominerne i sætningen". *Almen semiotik* 15/1999, s. 150-170.

Jørgensen (udk.) = Jørgensen, Henrik: *Studien zur Morphologie und Syntax der festlandskandinavischen Personnalpronomina = Acta Jutlandica 1999*. Udk. på Aarhus Universitetsforlag, Århus.

Kuen 1957 = Kuen, Heinrich: "Die Gewohnheit der mehrfachen Bezeichnung des Subjekts in der Romania und die Gründe ihres Aufkommens". *Syntactica et stilistica. Festschrift für Ernst Gamillschek zum 70. Geburtstag 28. Oktober 1957*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, s. 293-326.

Schagerström 1882 = August Schagerström: *Upplysningar om Vätömålet i Roslagen. = Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif.* II, 4, Stockholm: P. A. Norstedt & söner 1882[-4].
Searle 1969 = Searle, John: *Speech acts.* Cambridge: Cambridge University Press 1969.
Silverstein 1976 = Silverstein, Michael: "Hierarchy of features and ergativity." Dixon, R. M. W. (udg.): *Grammatical Categories in Australian Languages = Australian Institute of Aboriginal Studies Linguistic Series* No. 22. New Jersey: Humanities Press Inc. 1976, s. 112-171.
Skautrup 1944-70 = Skautrup, Peter: *Det danske Sprogs Historie* bd. 1-5. København: Gyldendal 1944-70.
Tegnér 1925 = Tegnér, Esaias d.y.: "Om genus i svenskan". Esaias Tegnér d.y.: *Ur språkets värld,* Stockholm: Albert Bonniers Förlag 1925, s. 1-217.
Togeby 1997 = Togeby, Ole: "Nominalernes bestemthedsformer informationsteoretisk anskuet". Widell og Kunøe (udg.): *6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog.* Århus 1997, s. 289-300.